

ПЕТРО КРАЛЮК
СПРАВЖНИЙ
• ФЕДІР •
ДОСТОЄВСЬКИЙ

• ПЕТРО РОМАН •

ХАРКІВ
«Фоліо»
2022

Дорога в Достоево¹

Федір Достоевський так і не спромігся приїхати в Достоево — у село, яке вважав своїм родовим гніздом. Хоча начебто приїхати сюди хотів.

Чому зацікавила письменника його «мала батьківщина»? Що він сподівався знайти чи віднайти в Достоево? Взагалі в нього був інтерес до історії своїх предків і, зокрема, до історії Великого князівства Литовського, де вони жили. Так, у романі «Злочин і кара» один із персонажів має прізвище Свидригайлов. Прізвище нетипове для росіян. Можна так зрозуміти, що походить воно від імені Свидригайла Ольгердовича — литовського князя, який у другій чверті XV ст. намагався створити на теренах України

¹ Автор цілком свідомо використовує назву «Достоево» для означення цього поліського села. Хоча, згідно норм української граматики слід було б використовувати форму «Достоеве». Принаймні в такій формі назва цього села фігурує в сучасній україномовній лектурі. Однак на Поліссі назви населених пунктів часто закінчуються не на «е», а на «о». Наприклад, Кримно, Нуйно і т. д. Це автентична давня форма. Виходячи саме з таких міркувань, автор і вирішив використовувати назву «Достоево», а не «Достоеве».

окреме державне утворення (велике князівство). Власне, він навіть користувався титулом «великого князя».

Зацікавився Достоевський Достоевом у поважному віці. Певно тоді прагнеться «до джерел», хочеться віднайти свої корені. А Достоевський, на правду, був «безкорінний». Точніше, відірваний (хай і не абсолютно) від своїх коренів. І ця «безкорінність» проглядається в його творах. Треба лише в них вчитатися. Принаймні герої творів Достоевського — це такі ж, як і він, люди з підірваними (чи відірваними?) коренями. Люди, за плечами в яких традиція, але яка для них є втраченою. Люди, які живуть в «чужому», «не своєму» середовищі. Бо хіба для Родіона Раскольнікова, героя роману «Злочин і кара», Петербург — його місто? Радше, це місто страждань, мук. Навіть сибірська каторга краща для нього, аніж Петербург. Те саме можна сказати про багатьох інших героїв відомого письменника. Зрештою, те саме можна сказати й про нього самого. Не його був ні Петербург, ні Москва, ні інші місця Росії. Він, як і Микола Гоголь, втік за кордон. Бо і один, і другий, незважаючи на позірне «слов'янофільство», в глибині душі не дуже то любили «слов'янську» Росію, відчували до неї відразу. І втікали на Захід. Але і на Заході їхні «неспокійні душі» спокою не знаходили.

Гоголю ніби було легше. Він знав про свої корені. Знав, що вони в Україні. Хотів навіть повернутися сюди, осісти на берегах Дніпра (дивний же Дніпро

при тихій погоді!), в Києві. Правда, створена в уяві ідилічна Україна (сільська, хуторянська, з веселими й привітними людьми, нащадками героїчних «тарасів бульб») розбивалася об сумну малоросійську реальність. Зрештою, й Тарас Шевченко, свідомий свого українства, повернувшись на рідну землю з Петербургу, був не в захваті від цієї малоросійської реальності. Гоголь же втікав з України. Не знаходячи собі спокійного місця на землі.

Достоевський на старості літ, певно, хотів знайти таке місце. Можливо, таким для нього мало стати Достоево. І, можливо, він малював собі Достоевську ідилію. Але до цієї «ідилії» так і не доїхав. А якби доїхав?..

Достоево — село на Поліссі. Можна було милуватися його краєвидами. Адже природа в цьому селі, як і в селах навколишніх, була майже не зачеплена. Але люди, люди... Життя в «райському куточку», де все дихає «первісністю», було далеко не райським. І щоб вижити в цьому «раю», треба було прикласти чимало зусиль. А це робило людей жорсткими. Чи навіть жорстокими. Це непогано показав Олександр Купрін у своїй знаменитій повісті «Олеся». Хоча показав з позиції сторонньої людини, ба, навіть «культурного колонізатора». А ще краще представив Полісся й поліські характери український письменник-полішук Федір Одрач у повісті «Щебетун». Одрач, до речі, народився не так і далеко від Достоева. Інша річ, що про його «Щебетуна» мало хто знає. А шкода... Твір вартує уваги.

Чи не розчарувався б Достоевський, приїхавши в Достоево? Як і Гоголь, приїжджаючи в Україну.

Можливо, письменник відчував перспективу цього розчарування. Тому й не поїхав. Але це лише гіпотеза, яку ні підтвердити, ні заперечити не можна. Бо ж немає ніяких документальних свідчень, що робилося в душі Достоевського.

Яке зараз Достоево? Щось у ньому є особливе?

Є в ньому музей Федора Достоевського. Це кілька експозиційних залів-кімнат у місцевій школі, яка носить ім'я цього знаменитого письменника. Останній, до речі, вважається одним із авторів, якого найбільше читають у світі. Принаймні в Європі й Америці Достоевського читають більше, ніж будь-якого російського письменника. А переклади його творів можна зустріти в книгарнях західних країн. Зрештою, він популярний не лише в Європі чи Америці. Тому чому б достоевцям не створити музей Достоевського? Хоча письменник тут ніколи й не був. У музеї розповідається, власне, не лише про Достоевського, а й про село. У етнографічному відділі виставлені зразки місцевого одягу, ткацтва, плетива як із самого Достоева, так і з сусідніх сіл — Дружилович і Застружжя. Причому ці етнографічні матеріали цілком нагадують етнографічний матеріал із Волинського Полісся. Тобто це такий собі міні-краєзнавчий музей. Створений він ще за радянських часів, 1982 року². Звісно, і для села, і для школи — це щось. Є пам'ятник Федору Достоевському, постав-

² Леонюк В. Словник Берестейщини. Львів, 1996. С. 122.

лений ще 1990 року (хай у часи Перебудови, але ж за радянських часів!). Нарешті письменник «доїхав» до свого Достоева. Стоїть цей монумент неподалік місцевої школи й нової Троїцької церкви, збудованої 1996 року. І гарно споглядається на світлинах на фоні храму. Хоч роби листівку-поштівку «Привіт з Достоева».

Щоб доїхати з України до «прабатьківщини» Достоевського, треба перетнути українсько-білоруський кордон. Достоево — це Білорусь. Правда, Білорусь погранична. Де з обох боків кордону живуть ті самі українці. Хоча, вибачайте, не ті самі. З українського боку вони знають, що є українцями. А з боку білоруського — «тутейші». Хоча старші люди з «тутейших» у селах і навіть у невеликих містечках розмовляють мовою, яка дуже близька до літературної української.

Достоево належить до давніх поселень на теренах Пінщини. У часи Русі тут існувало Турово-Пінське князівство, пов'язане через басейн Прип'яті з Києвом. Потім воно стало частиною Королівства Руського, більш відомого в літературі як Галицько-Волинське князівство. Волинський князь Володимир Василькович, що правив у другій половині XIII ст. у цьому регіоні відновив і заснував низку міст — Берестя (Брест), Кобрин, Кам'янець. До річч від кам'янецької Білої Вежі, збудованої цим князем, походить назва відомої Біловезької пущі. Під егідою Володимира Васильковича писався Галицько-Волинський літопис. Цікаво, що одні з останніх

згадок у цьому літописному зводі стосуються саме Пінщини. Зокрема, там читаємо під 1292 р. таке: «Тої ж зими представився пінський князь Юрій, син Володимирів, кроткий, смиренний, справедливий. І плакала по ньому княгиня його, і сини його, і брат його, Демид-князь, і всі люди плакали за ним плачем великим»³.

Чи існувало в ті часи Достоево, чи, можливо, якесь поселення на його місці з іншою назвою? Цілком імовірно. Адже люди селилися в цій місцині з дуже давніх часів.

Однак перші відомості про Достоево сягають XV ст. Зокрема, згадка про село є у метриці Велико-го князівства Литовського за 1473 рік. У 1506 р. від пінського князя Федора Ярославича кілька сіл, у т. ч. Достоево, між річками Піна й Ясельда отримав у володіння Данило Ртіщев (Іртіщев), який, вважається, започаткував рід Достоевських. Його нащадки володіли Достоевом до середини XVIII ст. Власне, від цього села й пішла назва роду. У XVI ст. при власнику села Семені Достоевському була побудована Семенівська церква, яка не зберіглася.

Під час повстання під проводом Богдана Хмельницького 1648 року в Достоеві відбулися селянські виступи. Місцеві селяни при допомозі козаків повстали проти місцевого поміщика Романа Достоевського, розгромивши його маєток. Потім урядові війська жорстоко розправилися з повстанцями. На

³ Літопис руський. Київ, 1989. С. 452.

околиці села були могили, які в народі називалися «козацькими» в пам'ять про ті буремні події.

У ті часи Достоево входило до Пінського повіту Великого князівства Литовського, яке було автономною частиною Речі Посполитої. Місцева шляхта (а до неї належали й Достоевські) вважала себе «литвинами». Правда, це, радше, була політична ідентифікація. У плані етнічному жителі цього краю відчували свою близькість до українців, зокрема до українських козаків.

Показово, що саме з цього регіону, Брестського Полісся, походив Криштоф Косинський — керівник першого козацького повстання. Чимало поліщуків служило в козацькому війську. Під час війни під проводом Богдана Хмельницького Пінський повіт став одним із осередків козацького руху. Тут виник Пінсько-турівський козацький полк під керівництвом Антіна Небаби. Восени 1648 року низка міст повіту повстали й опинилися в козацьких руках. Стосувалося це основних повітових міст — Пінська й Турова. Повстало й містечко Янів, що розташувалося неподалік Достоева. Сюди були спрямовані урядові війська під керівництвом князя Януша Радзивілла. Пінськ оборонявся від цих військ три доби. Пінсько-турівський полк був розгромлений. Однак 1650 року його поновили у Давид-Городку. Цей полк проіснував ще два роки⁴.

У цій ситуації пінська шляхта, яка переважно була за походженням руською, власне українською,

⁴ Леонюк В. Словник Берестейщини. С. 17—18.

вирішила приєднатися до козаків. 20 червня 1657 року її представники присягнули Богдану Хмельницькому та Війську Запорізькому в Чигирині. При цьому присягнули як шляхтичі православного віровизнання, так і шляхтичі-католики⁵. По-своєму це було унікальне явище. І воно засвідчило, що місцевий «шляхетський народ» (як загалом і нешляхтичі) вважають себе українцями.

Взагалі XVII—XVIII ст. стали часом помітних змін, які стосувалися й Пінщини. Після укладення 1596 року церковної унії, яка була затверджена на соборі в Бресті, в цьому краї починають насаджувати уніатське (греко-католицьке) віровизнання. Мали до цього стосунок і шляхтичі Достоевські. Один із них, Петро, який був маршалком Пінського повіту, за наказом короля передав православний храм у Достоеві уніатам⁶.

Однак незважаючи на західну орієнтацію, уніати на Поліссі шанували релігійно-культурні надбання своїх православних попередників. І намагалися бути близькими до простого люду. Наприклад, 1798 року (у рік, коли була видана україномовна «Енеїда» Івана Котляревського) один із уніатських священників із Полісся опублікував збірку проповідей народною (фактично — українською) мовою.

До 1754 року Достоевські втратили Достоево. Село належало певний час шляхтичам Стравін-

⁵ Липинський В. Україна на переломі. 1657—1659. Відень, 1920. С. 11—17.

⁶ Леонюк В. Словник Берестейщини. С. 121.

ським, Чапличам, князям Гедройцам. За останніх тут побудували Іллінську церкву, яка проіснувала до 1970 року — допоки її не зруйнували за радянських часів. У результаті третього розподілу Речі Посполитої Достоево опинилось у складі Російської імперії.

У 1835 р. маєток Достоево, що належав Гедройцам, перейшов до казни. Потім його купив Вітольд Орда. Далі він належав його нащадкам.

У 1839 р. царська влада ліквідувала унію (греко-католицьку церкву) на теренах Правобережної України й Білорусі. Греко-католики залишилися тільки на Холмщині й Підляшші. Уніатів змушували ставати православними. При цьому застосовували силу до непокірних. Відповідно і у Достоеві церква стала православною.

Наприкінці ХІХ ст., власне за часів Достоевського, Достоево було відносно значним селом. У 1885 р. тут проживало трохи більше 500 чоловік. Приблизно така сама кількість живе зараз у ньому. Причому населення наприкінці ХІХ ст. помітно зростало.

Під час Першої світової війни, у 1915—1918 рр., Достоево окупували німці. А після неї, 1919 року, — поляки. Хоча під час українських визвольних змагань 1917—1921 рр. на терени Пінщини, у т. ч. Достоево, претендували українські державні утворення — Українська Народна Республіка й Українська держава гетьмана Павла Скоропадського. Однак це претендування так і не було реалізоване. Українська влада не змогла тут утвердитися. У 1921 р. село опинилося в складі міжвоєнної Польщі.

Зміст

Дорога в Достоеєво	3
Родовід	20
Поза Україною	32
Любов Достоевська: батько не був росіянином	56
Арсен Річинський про українські аспекти творчості Федора Достоевського	64
«Бідні люди»: українські аспекти	77
Іронічний Достоевський	102
Заперечення общинності	114
Релігійність Достоевського: протиставлення російського й українського	129
Для чого потрібен Достоевський українцям?	153